

Balogh Artúr és a kisebbségi jogok liberális igazolása¹

Demeter M. Attila

egyetemi docens, PhD, Babeş–Bolyai Tudományegyetem

E-mail: demeter.attila@ubbcluj.ro

Összefoglalás. Előadásom, szándéka szerint, egyszerre elméleti és történeti. Céloom nem csupán Balogh Artúrnak a kisebbségelméleti nézeteit minél pontosabban rekonstruálni, hanem egyszeresmind arra az elvi kérdésre is keresem a választ, hogy elképzelhető-e a kisebbségi jogok valamilyen liberális igazolása. Balogh Artúrnak volt egy ilyen irányú javaslata vagy elképzelése, amennyiben a kisebbségi jogokat egyéni jogok szükséges kiegészítésének tekintette, amelyek ugyanúgy az emberi méltóságból fakadnak, akárcsak az egyéni jogok. Álláspontom szerint azonban a kisebbségi és az egyéni jogok kapcsolata nem lehet deduktív, s a kisebbségi jogok nem alapozhatók az emberi méltóság eszméjére. A kisebbségi jogok az ember partikuláris, nemzeti identitásából fakadó igények elismerését jelentik, míg a méltóság, mint az embernek egy sajátos erkölcsi vagy metafizikai minősége, minden emberi lényt megillet. A partikulárisnak az egyetemesből való levezetése pedig mindig logikai és filozófiai problémákat fog felvetni.

Kulcsszavak: Balogh Artúr, liberalizmus, kisebbségi jogok, egyéni jogok, emberi méltóság

Abstract. Balogh Artúr and the Liberal Grounding of Minority Rights

My presentation is both theoretical and historical in its purpose. My aim isn't just an accurate reconstruction of Balogh Artur's theory about minority rights, but also to answer a theoretical question: is there a liberal grounding for minority rights even conceivable? Balogh Artúr had an idea or a proposal pointing in that direction: he perceived the minority rights as necessary "amendments" to the fundamental human rights and thought that they are based in the same way on human dignity. But according to my view the logical connection between human rights and minority rights couldn't be a deductive one and minority rights couldn't be based simply on the concept of human dignity. Minority rights are the recognition of those particular needs which emerge from the national identity of each human being, whilst the human dignity is a moral or a metaphysical quality of all human beings. And any attempt to deduce particular needs from universal qualities will raise always logical and philosophical dilemmas.

1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Keywords: Balogh Artúr, liberalism, minority rights, human rights, human dignity

Két oka is van annak, hogy a mai előadásom² témájául Balogh Artúr személyét és munkásságát választottam. Az egyik, hogy ennek az egyetemnek (pontosabban az egyetemünk jogelődjének, a Ferenc József Tudományegyetemnek) a tanára volt 1904-től kezdődően egészen nyugdíjazásáig (1925-ig), s rövid ideig rektora is.³ A másik, hogy megítélésem szerint méltatlanul keveset beszélünk ma róla. Méltatlanul keveset ahhoz képest, hogy milyen jelentős tanáregyéniség volt (ezt az egykori tanítványainak visszaemlékezéseiből tudjuk); méltatlanul keveset ahhoz képest, hogy milyen jelentős szakértője volt az adott korban a kisebbségi jogoknak (akinek ilyen tárgyú könyveit a maga korában német és francia nyelvre is fordították); és méltatlanul keveset ahhoz képest (ezt ugyan halkan, de határozottan jegyzem meg), hogy mennyire jelentős politikai gondolkodó volt.

Még mielőtt az életművének az ismertetésére rátérnék, hadd mondjak el még annyit előljáróban, hogy – miként azt filozófus kollégáim tudják is – szakmám szerint nem vagyok filozófiatörténész, s még kevésbé vagyok a magyar vagy az erdélyi magyar filozófia történetének kutatója. Szóval ez részemről egy félig-meddig műkedvelő előadás, kirándulás egy olyan tudományterületre, amelyen nem – vagy csak részben – vagyok otthon. Ez pedig nem az előadásom tudományos hitelét akarja csorbítani – azért minden további nélkül vállalom a szakmai felelősséget –, hanem inkább jelezni akarja azt, hogy a szempontom, a téma tárgyalásának szempontja nem lesz feltétlenül „történeti”. Szándékom inkább az, hogy Balogh életművének egyfajta „elméleti” olvasatát nyújtsam. És nem csupán azért, mert nem vagyok filozófiatörténész, hanem azért is, mert – a történeti kuriozitás kielégítése mellett – ennek az életműnek a mához szóló tanulságait is meg akarom szólaltatni (feltéve, hogy egy száz évvel ezelőtt keletkezett életműnek vannak – vagy lehetnek – mához szóló tanulságai).

Mivel nem vagyok filozófiatörténész, Balogh munkásságával is szinte véletlenszerűen találkoztam, ennek ellenére rögtön felkeltette a figyelmemet. Mégpedig (megint csak) legalább két oknál fogva. Először is azért, mert számos kortársától eltérően írásaiban nem egyszerűen leleplezi a kisebbségi helyzet súlyos igazságtalanságait (azt is megteszi – tudjuk például, hogy Jakabffy Elemérrel párban, az Erdélyi Magyar Párt „külsőügyeként” többször is képviselte a romániai magyar kisebbség ügyét a Nemzetek Szövetsége előtt), hanem megpróbálja ennek a politikai helyzetnek a specifikumát is végiggondolni, a jog-, de ugyanakkor a politikaelmélet kategóriáinak is a segítségével. Más szavakkal: elméleti érvénnyel

2 Jelen tanulmány a 2015. november 6-án elhangzott, azonos című előadás szöveghű változata.

3 A személyéről, oktatói tevékenységéről csupán annyit, hogy jogtudományt adott elő, de a két világháború között nemzetközi hírű szakértőjévé vált a kisebbségi jogoknak is. Abonyban született, tehát nem volt erdélyi származású, de az első világháború után önként vállalta a kisebbségi élethelyzetet, s Kolozsváron maradt, nem telepedett át (vagyis haza) Magyarországra.

is igyekeznek leképezni ezt a sajátos politikai szituációt. S teszi ezt úgy, hogy mindközben az európai politikai gondolkodás legjobb hagyományaihoz zárkózik fel, olyan szerzőkre való állandó hivatkozással, mint például Benjamin Constant.⁴

Természetesen (hogy rögtön csorbítsam is az érdemeit, hiszen eddig csak dicsértem) munkássága ilyen téren nem egyedülálló és nem is előzmények nélkül való: ő maga hivatkozik állandó jelleggel Eötvös Józsefre, a nemzetiségi kérdés legnagyobb 19. századi szakértőjére, akit úgymond „tanítómesterének” tekint. Mindazonáltal Eötvös nemzetiségi nézetei és Balogh kisebbségelméleti megfontolásai között nyilvánvalóak a különbségek, tartalmiak és strukturálisak egyaránt, amit nem csupán eltérő gondolkodói habitusuk és szemléletviláguk, hanem a megváltozott történelmi helyzet is magyaráz.

Először is, mert Eötvös számára a „nemzetiségi” kérdés soha nem a magyar kisebbség szempontjából merült fel, lévén hogy az ő korában, a 19. század második felében a magyarok relatív többséget alkottak Magyarországon: a nemzetiségi kérdés számára tehát mindig a „más ajkú” népek kérdését jelentette. Balogh számára viszont a „nemzeti kisebbségek” kérdése döntően és elsősorban mindig a romániai magyarság ügyét jelentette.⁵ Másfelől Eötvösnek, aki a Monarchiának mindig lojális alattvalója volt, ezt a kérdést soha nem kellett nemzetállami keretben végiggondolnia, hanem egy dualista szerkezetű, többnyelvű és alapvetően többnemzetiségű monarchia adta meg gondolkodása számára a szükséges államjogi keretet. Mondják ugyan történészek, hogy a kiegyezést, azaz az 1867-es esztendő követően Magyarország is elindult a nemzetállammá válás útján (s ez valószínűleg így is van), ekkor azonban már Eötvös nem volt aktív elméleti szakember – legfontosabb elméleti munkáit negyedszázaddal azelőtt már megírta. Még aktív politikus ugyan (sőt, politikai tevékenységének talán legtermékenyebb korszaka ez a halálát megelőző néhány év), de már nem aktív elméletíró. Harmadrészt, s talán ez a legfontosabb különbség, Eötvös számára a kisebbségek nemzetközi védelme teljességgel ismeretlen volt – mint ahogyan abban a korban a kisebbségek nemzetközi védelme általában is ismeretlen volt. Ha a korabeli példákra gondolunk: az 1865-ös osztrák alkotmány a birodalom területén élő „néptörzsek” számára biztosított egyenjogúságot, az 1868-as magyar nemzetiségi törvény pedig értelemszerűen csupán a

4 Azt is tudjuk egyébként, egyik, később hírnevet szerzett tanítványától, Cs. Szabó Lászlótól, hogy Balognál nem lehetett megúszni a vizsgát Benjamin Constant nélkül: az a tanítvány, aki nem olvasta Constant műveit – eredetiben, franciául –, nem remélhetett nála átmenő osztályzatot. Még a Magyar Tudományos Akadémián is Benjamin Constantról tartott felolvasást (1914. december 7-én) *Benjamin Constant és az alkotmányos állam tana* címmel.

5 A terminológiai korszakváltást az első világháborút lezáró békeszerződések nyomán megszülető úgynevezett „kisebbségi szerződések” képezték, amelyek immár nem „nemzetiségekről”, hanem „nemzeti kisebbségekről” beszéltek. Egy viszonylag későn, 1940-ben írt rövid szemantikai dolgozatában (lásd Balogh 1940) arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a terminológiai váltás nem volt minden politikai jelentőség nélkül való. A nemzetiség fogalma, írja, a magyar politikai és jogi nyelvzetben elvileg a többségi nemzet tagjaira is alkalmazható volt, ellentétben a kisebbséggel, ami egy olyan címke, amit mindig a numerikus többség adományoz a kisebbségnek.

Magyarország területén élő „nemzetiségek” számára biztosított bizonyos nyelvi jogokat – ezek a jogszabályok vagy alkotmányos rendelkezések nem lépték túl (és nem is léphették túl) a birodalom, illetve Magyarország határait.

Balogh számára azonban az első világháború lezárása nyomán az utódállamokkal megkötött úgynevezett „kisebbségi szerződések” elméletben is megkerülhetetlenek voltak; olyan dokumentumok, amelyeknek érvényét jogászként eszébe sem jutott vitatni, s amelyeknek szemléletmódjához és fogalomhasználatához ő maga is mintegy „kötelezően” mindig felzárkózott. Tulajdonképpen azt gondolom, hogy Balogh kisebbségelméleti nézeteinek egyik legfontosabb szerkezeti jellemvonása, tudniillik ezek szemmel látható „liberális” jellege éppen a kisebbségi szerződések szemléletmódjához való felzárkózás elméleti kényszeréből fakadt: ezek a szerződések nem ismertek el úgynevezett „kollektív” jogokat, s ritka kivételektől eltekintve szigorúan az egyéni jogok talaján álltak: nem a kisebbségeknek, hanem azok „tagjainak” (vagyis az egyéneknek) biztosítottak jogi védelmet. Egyszóval egy individualista szemléletmódot képviseltek, márpedig minden liberális elmélet szükségképpen individualista.

De igazságtalanok lennénk Balogh Artúrral szemben, ha azt mondanánk, hogy elméletének liberális jellege kizárólag a kisebbségi szerződéseknek való megfelelés kényszeréből fakadt. Következetes és művelt, eszmetörténetben is igen jártas politikai gondolkodóként a liberalizmust és annak hagyományait nem csupán alaposan ismerte, hanem azokat minden helyzetben fel is vállalta, így értelemszerűen a kisebbségi élethelyzetben is. Ő maga mondja egy, a *Liberalizmusról* szóló előadásában, amit az Erdélyi Múzeum-Egyesület keretében, 1930-ban tartott, hogy liberális „belkormányzat”⁶ nélkül a nemzetiségi vagy kisebbségi kérdés megnyugtató megoldása eleve elképzelhetetlen. Vagyis az ő esetében a liberális alapvetés nem csak a helyzeti kényszerekhez (a kisebbségi szerződésekhez) való igazodás eredménye, hanem minden alkalommal tudatos elvi opció is.

És ez volt a másik ok, ami miatt Balogh munkássága felkeltette az érdeklődésemet: tudniillik az elméletének a liberális jellege. Idestova tizenhét esztendeje foglalkozom politikai filozófiával (értelemszerűen: angolszász politikai filozófiával, hiszen ezt a diszciplínát – tetszik ez nekünk vagy sem – ma az angolszászok uralják), s ezen belül is több mint tíz esztendeje a multikulturalizmus tágabb problémakörével, valamint kisebbségelmélettel. És első látásra is szembetűnő volt, hogy milyen nagymérvű szellemi rokonság van Balogh életműve és a mai angolszász szerzők munkássága között; s hogy ez a rokonság nem csupán tárgyi természetű (ami valahol természetes), hanem egyszersmind szemmel látható strukturális affinitás is. Ami, azt gondolom, megint csak döntően abból a tényből fakad, hogy a mai angolszász szerzők megközelítésmódját is alapvetően a liberális szemléletmód uralja.

Esetükben is igaz viszont az, amit Baloghnál már mondtam: ez a liberális alapvetés csupán részben elvi opció, részben viszont helyzeti kényszereknek

6 Balogh 1997b. 141–142.

való megfelelés eredménye. Vagyis szó nincs arról, hogy azok a mai angolszász szerzők, akik kisebbségelmélettel foglalkoznak, mindahányan liberális meggyőződésűek volnának. Ha a kisebbségi élethelyzet elméleti leképzésében mégis ragaszkodnak a liberális alapvetéshez (vagy legalábbis bizonyos liberális alapvetésekhez), akkor ez főként azért van, mert számukra evidencia (ami számunkra is az kellene legyen), hogy demokratikus politikai rendszereink – intézményi karakterüket, jogrendjüket tekintve – liberálisak. Azaz liberális demokráciákban élünk, következésképpen a kisebbségi kérdés rendezésében sem fogadhatók el nem demokratikus – és főként nem liberális – megoldások.

A kérdés tehát az – és erre a kérdésre kerestem a választ Balogh Artúr műveiben is (ezért vált tehát ez az életmű számomra fontossá, és ezért gondolom azt, hogy tanulságos lehet számunkra ma is) –, hogy létezik-e a kisebbségi kérdésnek úgymond „liberális” megoldása. S ha igen, akkor az hogyan is néz ki?

Sajnálatos módon Balognak a *Liberalizmusról* szóló, imént már említett előadásában erre nézvést meglehetősen kevés támpontot találunk. Az előadás láthatóan jó alkalom volt Balogh számára arra, hogy saját, egyéni liberalizmusának eszmei gyökereit vázolja, és kitetszik belőle az is, hogy liberalizmusa hangsúlyosan kontinentális jellegű (vagyis nem angolszász típusú) volt. Ráadásul az a tény, hogy a tanulmány bevezetőjében alaposan és részletezően ismerteti Benjamin Constant polémiáját Rousseau-nak *A társadalmi szerződésben* kifejtett nézeteivel, arra enged következtetni, hogy a népszuverenitás (demokratikus, rousseau-i) gondolatkörével szemben Balogh is fontosnak tartotta az egyéni szabadság elvét hangsúlyozni, továbbá hogy az egyéni, emberi jogokat a szabadság végső garanciáinak, az államhatalom külső korlátainak, a szuverenitás visszaszorítására alkalmas eszközöknek tekintette. Még magát a „mestert”, Eötvöst is megidézi adott ponton, hogy ebbéli álláspontját alátámassza: „Az egyéni szabadságnak egy másik nagy védője, a mi Eötvösünk is azért foglalt állást a népfelség ellen, mert ha ennek a népszuverenitásnak csalhatatlan és csak maga korlátozta hatalma van, mi tere marad akkor az egész szabadságnak.”⁷

Az előadás konklúziójában azonban Balogh eltér az addig követett, tisztán eszmetörténeti iránytól, és valamiféleképpen „aktualizálni” vagy „applikálni” próbálja a liberális eszmeekört, kétféle értelemben is. Egyfelől liberális alapokról bírálja kora szocialista eszmeekörét – ez a kritika szándékát tekintve komoly, elméleti igényességét tekintve azonban messze elmarad Eötvös hasonló kritikájától.⁸ Másfelől leszögezi azt, hogy a liberális alapelveknek érvényeseknek kell lenniük a kisebbségi kérdés rendezésében is.

7 Uo., 122.

8 S ennek az állításnak a súlyát akkor tudjuk igazán felmérni, ha arra gondolunk, hogy a szocializmusnak az Eötvös-féle kritikája a maga során mennyire igénytelenebb, mint a nagy kortárs (barát és levelezőtárs), John Stuart Mill kritikája – holott Balognak, a nagy elődöktől eltérően, már volt (vagy lehetett) tapasztalata működő szocialista rendszerrel kapcsolatosan.

Ez a meglehetősen tömör formában előadott elképzelés azonban már túlmutat a szigorúan vett egyéni jogok törvényes védelmének követelményén, mégpedig két értelemben is. Egyfelől, mert Balogh úgy látja – s ezt deklarálja is –, hogy minden liberális állam egyszersmind „jogállam” is – vagy legalábbis annak kellene lennie. Vagyis a liberális „belkormányzás” automatikusan jogállamot eredményez, amelyben a kisebbségek helyzete szinte magától megoldódik. (A mondottak megértéséhez nem árt figyelembe venni, hogy a jogállam fogalma alatt Balogh valami nagyon specifikus dolgot ért. Abban az értelemben használja ugyanis, ahogyan azt Hegel, majd őt követően az egész német jogfilozófiai hagyomány is használta. Az államiságnak olyan formáját érti alatta, amelyben megszűnik a jognak és a hatalomnak a szembenállása, ahol a hatalom és a jog egyugyanazon dolognak, „a nemzet köztudatának” terméke. Vagyis az államiságnak olyan formáját, amelyben a hatalmat a jog révén – rossz szóval élve – mintegy „humanizáljuk”. Így tehát a jogállamiság fentebbi fogalma révén éppen a jognak és a hatalomnak azt a szembenállását akarja meghaladni, amit a természetjogi hagyomány mindig is tételezett, s aminek legradikálisabb szószólója az újkorban talán éppen a Balogh szívének oly kedves Benjamin Constant volt.)

Másfelől viszont, visszatérve a kisebbségi kérdés liberális megoldásához, Balogh ugyanitt azt állítja, hogy a liberális állam szükségképpen toleráns és szabadságot szerető állam. Ami, véleménye szerint, megint csak szinte automatikusan vezet a kisebbségi kérdés tartós, megnyugtató megoldásához. Mindez azonban, mai szemmel nézve a dolgot, meglehetősen alaptalan reménynek tűnik. Mert kétségtelen ugyan, hogy valamire való liberális államban valamiképpen intézményszerű a tolerancia elve (az egyéni szabadság elvével párhuzamosan, de néha azzal összeütközésben is), csakhogy ez a tény önmagában még aligha eredményezi a kisebbségi kérdés tartós megoldását. Ez olyannyira nyilvánvalónak tűnik számomra, hogy nem is kívánom itt hosszasan bizonygatni. Elmondhatjuk tehát, hogy bár a *Liberalizmusról* szóló előadás magát az elvet, miszerint a kisebbségi kérdésnek van liberális megoldása, deklarálja, de a megoldás konkrét modalitáisait nem nevezi meg.

Balogh vonatkozó elképzeléseit (s ami ennél fontosabb: ilyen irányú elvi alapvetéseit) tehát máshol kell keresnünk, s meg is találjuk ezeket más tanulmányai-ban, amelyek közül itt és most – terjedelmi okokra való tekintettel – csupán egyet emelnék ki, bár kétségkívül mind közül a legfontosabbat. Ezt a tanulmányát öt évvel az említett, *Liberalizmusról* szóló előadás előtt, 1925-ben írta, s először a *Magyar Kisebbség* hasábjain jelentette meg *Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában* címmel. A tanulmány szövege tematikusan két nagyobb részre bomlik: a második részben Balogh (a címhez hűen) a kisebbségi jogok korabeli romániai állapotát vagy helyzetét jellemzi, az első rész viszont elvi célzatú, amolyan védőbeszéd a kisebbségi jogok szükségessége mellett, s egyszersmind kísérlet arra, hogy ezeket a jogokat elméletileg igazolja.

Mármost ami az utóbbit, vagyis a kisebbségi jogok elméleti igazolását illeti: Balogh törekvése itt láthatóan az, hogy a kisebbségeket megillető jogokat valamiképpen az egyéni, emberi jogokból vezesse le. S mivel az ilyen típusú – liberálisnak gondolt – megoldásoknak ma is számos híve akad, érdemes idevágó okfejtését teljes egészében idézni, mert a benne megfogalmazott érvek ma is gyakran felbukkannak az angolszász politikai filozófiában. „A kisebbségi jogok mint egyéni jogok az egyéni (polgári) szabadságot kitevő alapjogoknak kiegészítései, amely alapjogoknak elismerése az »ember és polgár jogainak« 1789-i francia deklarációja óta foglalt helyet rendszeresen az alkotmányokban. Nem mások ezek tehát, mint az egyéni szabadsághoz tartozó bizonyos jogoknak éppen a jogosított nemzetiségre tekintettel való elismerései. Minthogy pedig a nemzetiség kiváltképpen a nyelvben jut kifejezésre, az úgynevezett kisebbségi jogok legtöbbször tulajdonképpen nem egyebek, mint bizonyos alapjogokban (vallásszabadság, tanszabadság, véleménynyilvánítási szabadság, sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési szabadság) a nemzetiségi nyelv érvényre jutásának biztosításai. Világos, hogy pl. a tanszabadság a kisebbséghez tartozó polgárookra csak akkor áll fenn, ha a saját nyelvén való tanítás és tanulás, ily nyelvű iskolák létesítésének és fenntartásának jogát foglalja magában. A kisebbségi jogok ilyenformán egyenesen az emberi minőség elismeréséből folyó jogok, mert a faj, nyelv, vallás elválaszthatatlan sajátsága az egyesnek. Minthogy az egyéni szabadságot biztosító alapjogok az általános emberi minőség, méltóság elismerései, a nemzetiség pedig az emberinek különös kinyomata az egyesben, ennél fogva joggal mondhatjuk, hogy a kisebbségi jogok az emberi különös kinyomatának elismerései, amennyiben ezt az elismerést az egyéni szabadság követeli.”⁹ Balogh tehát tételesen a következőket mondja: a kisebbségi jogok döntően mindig nyelvi jogok, mint ilyenek egyéni jogok, s ilyen minőségükben éppen az egyének „emberi minőségének” vagy „méltóságának” elismeréséből fakadó jogok, mert a nemzetiségi hovatartozás, ami elsősorban a nyelvben jut kifejezésre, „az emberinek különös kinyomata az egyesben”.

Azt gondolom, hogy kevesen vannak az olvasók között, akik ne értenének szinte reflexszerűen egyet a fenti idézetben foglaltakkal. De bármennyire is meggyőzően hangzik ez az érvelés, bármennyire is „kedves” a mi fülünknek, az én kérdésem mégis az, hogy vajon jellegét tekintve liberális-e? Sikerült-e Balognak a kisebbségi jogok jó – liberális – megalapozását adnia? (s ne feledjük el, hogy itt a liberális megoldás kényszerét demokráciáink karakterénél fogva mindig kötelezően fel kell vállalnunk).

Ahhoz, hogy erre a kérdésre választ adjunk, szerintem először az emberi „méltóság” fogalmát kellene közelebről megnéznünk, amit Balogh maga is a kisebbségi jogok végső morális/metafizikai vagy jogfilozófiai fundamentumának tekint. Mégpedig lehetőleg abban az értelemben, amelyben azt Balogh Artúr is használta, azaz döntően a kifejezés kanti értelmében. Persze itt akár hosszas spekulációba is bonyo-

9 Balogh 1997a. 235–236.

lódhatnánk a méltóság kanti fogalmáról általában, de szerintem legegyszerűbben úgy adhatunk magunknak számot róla, ha áttekintjük a klasszikus emberi jogoknak valamilyen rövid katalógusát, hiszen ezekről gondolták eredetileg azt, hogy az emberi méltóságból fakadnak, s valamiképpen az emberi méltóság „elismerései”.

Ha az olyan 19. századi, „liberális” szabadságjogokra gondolunk, mint például a szólás- és gondolatszabadság joga, vagy a lelkiismereti szabadság (amelyeknek egyébként az egyik első „katalógusát” éppen a sokat emlegetett Benjamin Constant állította össze), akkor azt látjuk, hogy ezek valamiféleképpen az emberi létezés „spirituális” dimenziójához kapcsolódnak, azaz bizonyos „spirituális” (lelki, nem pedig érzéki természetű) igényeket jelenítenek meg. Ugyanezt fogalmazza meg a kanti morálfilozófiának az a jellegzetes gondolata, miszerint az ember egyszerre „két világ polgára”: egyfelől érzéki lény, aki ki van szolgáltatva a saját vágyainak, indulatainak és ösztöneinek, de ugyanakkor „spirituális” lény is, legalábbis a szónak abban az értelmében, hogy felül tud emelkedni a saját érzéki vágyain. Ezt fejezi ki valamiképpen az emberi *méltóság* kanti fogalma, akinek a filozófiája korán hatással volt az eszme kialakulására. Ha tehát az emberi méltóság az alapvető emberi jogok forrása, akkor viszont az a tény jogosít fel minket az emberi jogokra, hogy bennünket, embereket egy, az érzéki természetünktől független indíték, egyfajta „spirituális okság” is mozgathat. (Nem mindig mozgat, de mozgathat.) Kant nyelvén szólva: az emberi méltóság abban áll, hogy mindannyian racionális lények vagyunk, akik képesek az életüket elvek szerint élni. Azóta is valami ilyesmi szolgál az egyenlő emberi méltósággal kapcsolatos intuíciónk alapjául, bár a pontos meghatározása megváltozhatott.

Az emberi méltóság tehát, legalábbis Kant szerint, az ember *emberi*, pusztán emberi természetéből fakad: azaz az emberi *természetből* fakad ugyan, de mégis független a konkrét személy konkrét, érzéki valóságától, természetes szükségleteitől, vágyaitól, indulataitól. Kant a méltóságot az emberi létezés valami olyannyira absztrakt minőségeként kezelte, hogy függetlenítette akár még az egyes egyének erkölcsi habitusától is: függetlenül attól, hogy az egyes egyének gonoszak vagy jók, irigyek vagy nagylelkűek, aljasok vagy őszinték, bátrak vagy gyávák, egyként feltételeznünk kell velük kapcsolatban az erkölcsi méltóságot. Nem véletlenül utalnak manapság arra Kant késői értelmezői, hogy ez tulajdonképpen nem más, mint az emberi nem erkölcsi egységének hipotézise, amennyiben ez a kanti elmélet minden erkölcsi cselekvés végső lehetőség-feltételét, a szabadságot minden egyes emberrel kapcsolatban feltételezi. (Éppen ezért ez egyszersmind természetesen a szabadság egyetemes, kanti hipotézise is).

Summa summarum: az ember tehát azért jogosult emberi jogokra, mert pusztán csak ember és semmi több: de ez a „pusztán csak ember” nem kevesbíti az embert, hanem éppen ellenkezőleg, az ember „spiritualitás” voltának egyetemes elismerésével (vagyis a szabadság egyetemes feltételezésével) egy olyan többletet (szabadságot) ad hozzá az emberi léthez, ami az embert minden más élőlény fölé

emeli. Mivel ezt a „spirituális” létezését, a szabadságnak ezt a lehetőségét, vagyis annak lehetőségét, hogy életünket elvek (és ne indulatok vagy vágyak) szerint éljük le, minden emberi lényvel kapcsolatosan feltételeznünk kell (bár természetesen nem mindenki és nem mindig cselekszik elvek szerint, sőt), ezért az emberi jogok is egyetemesek: minden embert megilletnek. Függetlenül attól, hogy a másik ember gonosz-e vagy jó, függetlenül attól, hogy milyen az identitása (hogy magyar-e vagy román, nő-e vagy férfi, katolikus-e vagy protestáns stb.), feltételeznem kell vele kapcsolatosan az egyetemes emberi méltóságot, és biztosítanom kell ennek tiszteletben tartását az őt megillető alapvető emberi jogok (vagyis a szabadságának) feltétlen tisztelete révén. Ez az a kanti gondolat, ami aztán rendszerint az egyes – demokratikus és liberális – államok alkotmányában is helyet kap az egyenlőség-klauszula valamilyen megfogalmazása révén, miszerint az adott állam polgárai egyenlőek egymással (természetesen csupán jogaik tekintetében) nemre, fajra, felekezetre stb. való tekintet nélkül.

Talán ennyi elég is ahhoz, hogy lássuk: valahányszor az emberi méltóságról gondolkodunk, akkor kötelezően elvonatkoztatunk (kötelezően el kell vonatkoztatnunk) a másik ember konkrét identitásától (legyen az nemzeti, felekezeti vagy másmilyen), és pusztán emberi minőségében kell őt tekintenünk. Ezt kéri tőlünk a liberális gondolati és politikai tradíció. Ugyanígy: valahányszor az emberi jogokról gondolkodunk, el kell vonatkoztatnunk a szóban forgó személyek konkrét identitásától, s csupán általános, emberi minőségükben kell tekintenünk őket. Más szavakkal: a liberális tradíció mindig egyfajta absztrakciós gyakorlatot ír kötelezően elő, folyamatos absztrakciót feltételez, azt kéri, hogy folyton elvonatkoztassunk a mások identitásától, s nemkülönben a sajátunktól. Ezt nem mindig könnyű (sőt, tulajdonképpen soha nem könnyű) megtenni, de úgy néz ki, hogy csak így válik lehetségessé az egyének egyforma tisztelete. S mivel nem könnyű megtenni, ezért néha – szóban és gondolatban – gorombák vagyunk Kanttal. Ilyenkor azt szoktuk mondani, hogy ez tulajdonképpen nem más, mint „az egyén szörnyű kanti elszemélytelenítése”. De amennyire „szörnyű” ez a procedúra, úgy néz ki, legalább annyira szükséges – már ha egyenlő tiszteletet akarunk magunknak és másoknak.

Lehet persze ezek után azt mondani, miként azt Balogh is teszi, hogy valamely partikuláris identitás (például valamilyen nemzeti kisebbséghez tartozó személyek nemzeti identitásának) tiszteletét az egyetemes emberi méltóság tisztelete alapozza meg, de rögtön gondolni kell két dologra. Először is arra, hogy ezzel rögtön kiléptünk a liberális logikából: a szavak (a méltóság tisztelete) megmaradtak, de egészen mást jelentenek, hiszen itt éppen az absztrakciónak, az elvonatkoztatásnak ezt az igényét adtuk máris föl. Másodsorban viszont már most gyanítható, hogy a partikulárisnak (a konkrét identitásnak) az egyetemesre (az emberi méltóságra) való visszavezetése beláthatatlan logikai és filozófiai bonyodalmakat okoz majd – mint ahogyan az esetek többségében okoz is. Azoknál a kortárs, angolszász

szerzőknél, akik a kisebbségi jogok hasonló – deduktív – levezetésével próbálkoznak, éppen ezért rendszerint igen körmönfont és nehézkes megoldásokkal találkozunk, mert a probléma – a sajátos visszavezetése az általánosra – különös logikai eljárásokat igényel.

Számomra azonban ezek a bonyolultabbnál bonyolultabb okfejtések valami egyebet bizonyítanak. Mégpedig azt, hogy – miként azt Egyed Péter kollégám is szóvá tette egyik idevágó tanulmányában – „a kisebbségi-közösségi jogok hagyományos emberjogi alapokból filozófiai-logikai világossággal *nem vezethetők le*”.¹⁰

Irodalom

- Balogh, A. 1940. Kisebbség-nemzetiség. *Magyar Kisebbség*. XIX. évf. Lugos.
- Balogh, A. 1997a. Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában. In Balogh, A. *Jogállam és kisebbség*, Bukarest–Kolozsvár, 235–236.
- Balogh, A. 1997b. Liberalizmus. In: Balogh, A. *Jogállam és kisebbség*. Bukarest–Kolozsvár, 141–142.
- Egyed, P. 2002. Kisebbségi jogok mint emberi jogok. *Korunk*, Kolozsvár, 2002/2. 57.

---

10 Egyed 2002. 57.